

OSMANLI DEVLETİ'NİN PARÇALANMA SÜRECİ VE BASININ YAKLAŞIMI: 1875 HERSEK İSYANI ÖRNEĞİ

The Fragmentation Process of the Ottoman Empire and the Approach of the Press: The Example of the Rebellion of 1875 Herzegovina

Dr. Öğr. Üyesi Musa Gümüş

Orcid: 0000-0002-0431-9997/Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Rabia Yüksel (Yüksek Lisans Öğrencisi)

Orcid: 0000-0002-9810-6289/Aydın Adnan Mendere Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Mayıs 2020

Düzeltilme tarihi: 13 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 25 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Devleti, Balkanlar, Hersek İsyanı, Osmanlı Basını, Kamuoyu.

ÖZ

Gazete ya da geniş manada basın, tarih araştırmaları için önemli imkânları içinde barındırır. Basının tarih araştırmalarına sunduğu imkânlarla, tarihî pek çok konuya ışık tutacak kaynak sağladığı görülür. Bu, Osmanlı basını için de geçerlidir. Gazeteler, devletin içinde bulunduğu durumu ve kamuoyunun buna dair yaklaşımlarını, döneminin meselelerini anlamaya büyük fırsatlar sunmaktadır. Çalışmamızın konusu Hersek İsyanı, basının, devletin parçalanma tehdidine karşı kamuoyunun yaklaşımlarına dair ipuçları vermektedir.

1875 Hersek İsyanı, Balkanlarda görülen isyan furçasının bir parçası olarak kabul edilebilir. Devletin kötü yönetiminden, bölgeye has sosyal sorunlardan ve Fransız İhtilali'nin gündeme taşıdığı ilkelerden bağımsız olmayan Hersek İsyanı'nda, Avrupalı devletlerin meseleye yaklaşım biçimi sorunu yansıtmıştır. Sorunun büyümesi Osmanlı kamuoyunun dikkatini çekmiş, Osmanlı basını da bunu yansıtmıştır. Basiret, Sabah, İstikbal, Tercüman-ı Hakikat ve Ceride-i Havadis ışığında şekillenen çalışmamızda, bunu açıkça görmekteyiz. Özellikle Basiret ve Sabah bu konuda ön plana çıkan gazeteler olmuştur. Bu çalışmada, 1875 Hersek İsyanının, mezkûr gazetelere yansımaları ile konu hakkında kaleme alınan eserler karşılaştırılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 9 May 2020

Received in revised form 13 May 2020

Accepted 25 May 2020

Keywords:

Ottoman Empire, Balkans, Herzegovina Uprising, Ottoman Press, Public Opinion.

ABSTRACT

Media in meaning terms of newspaper or other terms have significant opportunities for historical researches. It is seen that media offering opportunities to historical researches provides many informative resources. This also applies to the Ottoman press. The newspapers texts offer great opportunities to understand the period in which the government is and the circumstances of the state and public opinion on this issue. Bosnia and Herzegovina Revolt has given some clues how media and public react against the threat of fragmentation of the state.

Herzegovina Revolt in 1875 can be considered as the part of rebellions in Balkans. Herzegovina Revolt which is related to insufficient state management, society issues peculiar to that region and the principles of French revolution has been a major problem with the way European states approach to this point. The growth of the problems has attracted to the attention of Ottoman people. The Ottoman press also reflected this. Considering the study handle examples of, Basiret, Vakit, Sabah, İstikbal, Tercüman-ı Hakikat and Ceride-ı Havadis, we see it clearly. Especially Basiret and Sabah have been leading newspapers in this regard. We, in the light of these newspapers, will study Herzegovina Revolt in 1875 by comparing with contemporary sources.

Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: musagumus@hotmail.com.

Giriş

Tarih boyunca oldukça hareketli bir yer olan Balkan coğrafyası, bu hareketliliğini sahip olduğu coğrafi gücünden almaktadır. Coğrafyanın genel gücünün dışında, Bosna ve Hersek gibi bölgesel olarak etkin stratejik konumu dolayısıyla daha da hareketli Balkan topraklarından da bahsedebiliriz. Bosna-Hersek halkının, menşei, bölgeye gelen Hint-Avrupa kökenli İliryalılara dayanmaktadır. (Karaman, 1992: 5). Hersek ahalisi, Roma idarî yapılanmasında içinde Panonya (Pannonia) eyaletinin İlyricum bölümünde yönetilmiştir. Halkın büyük bir çoğunluğunu oluşturan Slav kabileleri, Bosna Irmağı havzası ve kaynağına yerleşmişlerdir (Karatay, 2013: 156).

Türklerin bölgedeki ilk izleri ya da akınları 1386'de başlamış, bu tarihten sonra da bölgede Türk etkinliği sıkça görülür hal aldığından, bu durumun yarattığı rahatsızlık, Türklerin bölgeden atılması düşüncesini beslemiş ve Türkler karşısına, Sırp Knezi Lazar komutasında, Sırp, Macar, Bulgar ve Boşnaklardan oluşan birleşik ordu ile çıkmalarına neden olmuştur. 1389 yılında vuku bulan savaşta Lazar'ın komutasındaki birleşik ordu Kosova Ovası'nda hezimete uğramış ve Türklerin bölgeye hâkim olması sürecine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Kosova zaferi'nin bir başka önemli sonucu, Hersek'in Osmanlı egemenliğine girmesini sağlamış olmasıdır. Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Hersek'te, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idarî yapılanmasına uygun bir şekilde yönetim kurulmuştur. 1392'de Üsküp'ün fethi ise Sırbistan ve Bosna'da yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlamış, buralarda Osmanlı Devleti'ne bağlı "uç" idaresi kurulmuştur (Akgündüz, 2003: 112).

Hersek, Bosna'nın 1463'te fethedilmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda stratejik üstünlük kurmasında kilit rol oynamış bunun yanında da, Osmanlı Devleti için önemli bir nüfus potansiyeli durumuna gelmiştir (Djurdjev, 1992: 297-305). Bosna-Hersek 1878'e kadar kesintisiz Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır (Gölen, 2013: 365). Bosna-Hersek ahalisi bölgenin en kalabalık yerli Müslüman nüfusuyla da devlete sadakatin önemli bir merkezi olmuştur. (Çakmak, 1996: 20). Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yakın olan kısımları ki, bunlar arasında Bosna ve Hersek de vardı, ticarî ilişkilerin etkisiyle gelişen ekonomiler, refah seviyesini arttırmıştır. (Palairat, 2000: 148-155). Ancak yerel feodal unsurlar bu gelişmenin halka yansımalarının önüne geçmiştir. Ağa ve ayan denilen bu egemen sınıfı, bir başka yönüyle de bölgedeki toplumsal sorunların kaynağı olmuşlardır¹. Öyle ki, isyanların sebepleri arasında ilk sırayı Ağa ve Ayan unsurlarının halkı ezen ve ekonomik olarak yoksul bırakan faaliyetleri yer almaktadır (İnalçık, 2005: 38). Bunun yanında, devletin bölgede yanlış vergi kurumsallaşması nedeniyle yaşanan suiistimaller, halkın zor durumda kalmasına sebep olmuştur². Dolayısıyla 19. yüzyıla gelindiğinde bölgedeki halkın huzursuzlanmasına sebep olarak isyan ve kargaşanın temel nedenleri arasında yer almıştır (Karal, 1983a: 73).

Balkanları derinden etkileyen olaylardan biri olan Fransız İhtilali, bölgede yeni sorunların ortaya çıkmasına, yeni kargaşa ortamının yaşanmasına dolayısıyla da devletin ciddi sorunlarla karşılaşmasına sebep olmuştur. İhtilalin en ciddi etkisi milliyetçilik konusunda kendini göstermiştir³ (Aydın, 2005: 4). Bunlara ek olarak Panislavist düşünce ve örgütlenme milliyetçiliği daha keskin bir ideoloji haline getirmiş ve Balkanlardaki kargaşaların mahiyetini değiştirmiştir. Bu da Balkanları yönetilmesi zor yerlerden biri haline getirmiştir. Çünkü her iki etki, Balkanlarda isyan düşüncesini beslemiş ve çok sayıda isyan hareketinin yaşanmasına sebep olmuştur (Gölen, 2010: 122). Bu durum, Balkanların

¹ "Bosna-Hersek 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı eyaleti olma özelliğini korumasına karşın merkezi otoritenin baskısını duymayacak ölçüde kenarda kalmıştı. Nüfusun yarısını Müslümanlaşmış Slavlar oluşturuyordu ve bölge yerli bir Osmanlı seçkinler sınıfınca yönetiliyordu. Siyasal erk ve toprak gücü Müslüman ailelerden tahminen yüzde altı veya yedisinin elinde toplanmıştı" (Tural, 2004: 94)

² "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa'daki en uç noktası, dağlık, güzel ve geri kalmış bölgesi Bosna-Hersek, imparatorluk tarihi boyunca kronik olarak kötü yönetim ve kanunsuzluktan çekmişti" (Anderson: 2001: 195).

³ "Milliyetçilik, 1700'lü yılların sonunda bir Fransız rahibi tarafından ilk kez kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi'yle birlikte yöneticilerin dahi şahsi mülkü olmaması sebebiyle temel dayanak olarak birey-yurttaşlar olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde anlam kazanan ulus kavramıyla birlikte milliyetçilik kavramı, bir topluluğun bir yere bağlılığını, kültür bilincini, birlik ve beraberliği temsil eder hale gelmiştir" (Öz-Cebeci, 2019: 670)

kaderini önemli ölçüde etkilemiş, 19. yüzyıl boyunca birçok isyan hareketinin yaşanması ile kendini göstermiştir (Savrun, 2016: 9). Sırp İsyanı, Yunan isyanları, Eflak ve Boğdan isyanları, Hersek isyanları, Bulgar ve Arnavutluk isyanları bu isyanların örnekleri arasındadır (Öz-Cebeci, 2019: 672-673). Genel görünümüne dikkat ettiğimizde, özellikle Balkanlar konusunda çok hareketli bir sürecin işlediğini göstermektedir. Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bu isyan hareketleri, devletin gündeminin normal bir düzlemde seyretmesinin önüne geçmiştir (Aydın, 2005: 4-5).

a. İsyân'ın Nedenleri

1875 Hersek İsyanı, bu zamana kadar bölgedeki en geniş isyan hareketidir. Bu yüzden gerek iç politikada ve gerekse dış politikada önemli bir hareketliliğe sebep olmuştur. Dolayısıyla da etkileri büyük olmuştur. Bundan dolayı 1875 Hersek İsyanı, Osmanlı basını tarafından da devamlı takip edilen iç meselelerden biri haline gelmiştir. İsyanın başlangıcından itibaren meselenin hemen her safhasına dair basında haberlerin olduğu görülmektedir. Basına yansıyanlara baktığımızda, isyanın iç ve dış sebepleri sıkça işlenmekte ve bu sebepler arasında bağlantılar kurulmaktadır. İsyanın başlangıcı, gelişimi ve sonlanması süreçleri ile isyan sırasında vuku bulan ve isyanla bağlantılı olan olayların gazetelere yansıdığı görülmektedir. Gazeteler, bir anlamda kamuoyuna bilgi akışı sağlama açısından önemli vazife görmüşler ve bu konudaki haberleri olabildiğince vermeye çalışmışlardır. Özellikle Basiret, Sabah ve Vakıf 1875 Hersek İsyanı'nı en yoğun gündem konusu yapan gazeteler olmuştur. Gazetelerin isyanı ele alış biçimi birbirlerine yakındı ve kamuoyunu aydınlatma konusundaki habercilik anlayışı birbirine benziyordu. İsyanın başlangıcı ile ilgili Basiret'in haberi, isyanın nedeni ve devletin yaklaşımı konularına dair ayrıntılarla doluydu. Bu, meselenin anlaşılmasına dair bir yaklaşımın ürünü olarak görülebilir:

"Mostar civârında Nevesin ahâlisinden takrîben yüz altmış kişi iki hafta mukaddem 'aşar vesâ'ir vezâ'if-i tabiyetinden olan tekâlîf-i mirîyeden kurtulmak ze'âmıyla Karadağ'a gidib Karadağlılardan taleb-i ma'zûrât etmeleri üzerine Karadağ hükûmeti, hükûmet-i mahalliyeye ihtâr keyfiyetiyle berâber eşhâs-ı merkûme dahi uygunsuzluk etmeksizin meskenlerine 'avdet ettikleri takdirde haklarında bir guna mu'âmele-i şedîde vuku' bulmayacağını beyân etmiş ve bunun üzerine eşhâs-ı merkûme meskenlerine avdet eyleyib derhâl orada bulunan zaptiyeyi ihrâc ve ahali-i mücâvereyi dahi kendileriyle iştirâke teşvîk edib bir de yolcu katarını urub ahali-i İslâm'dan birkaç yolcuyu 'idam etmişler. Bu misüllü hareketin cezâsız bırakılması câ'iz olmadığından Babiâli evvel emirde ahâli-i mezbûrenin esbâb-ı şikâyetini tahkik üzere Bosna'da bulunan hudûd memurlarına emir vermiş ve me'mûrîn-i mumâileyhim tarafından vuku' bulan nesâyih-i kârger te'sîr olamamasına mebnî bu kere Bosna Valisi ve fırka-i 'askeriyesi kumandanı Devletlü Paşa hazretlerine mikdâr-ı kâfi asâkir-i nizâmiye sevkiyle erbâb-ı fesâdın te'dîb ve asâyîşin idâmesine emir verilmiş olmakla yakında netîce-i hasenesi zuhûr edeceği bâlâda tâfsil olunduğu üzere vak'a-i mezkûre vergiden kurtulmak niyet-i fasâdesine mebtenî olarak politikaya t'aliki olmadığı bedîhîdir (Basiret, 1291: 1).

Bu açıklama, ayrıca, isyanda rol oynayan etkenleri ve buna dair devletin meseleye yaklaşımda ne gibi unsurlara dikkat ettiğini göstermektedir. Basiret'in bir başka haberindeki, *"isyânın asıl sebebinin vergi meselesi olub, aynı nedenden dolayı Hersek'te on sene önce başlayan isyânın bu zamana sirâyet etmiş olduğu"* şeklinde ifadesi ise isyanda vergi konusundaki memnuniyetsizliğin birinci derecede etkili olduğuna işaret etti (Basiret, 1291: 2). Bu memnuniyetsizliğin, aslında uzun süredir devam ettiği, yine aynı haberde ifade edilmektedir. Basiret'in, isyanın, vergi konusundaki kötü yönetim ve haksız uygulamalarla alakalı olduğuna dair vurgusu, Balkanlarda yaşanan temel sorunlardan biri olarak 19. yüzyılın önemli bir kısmında kendini göstermiştir. Devletin buna dair aldığı tedbirlerin meseleyi çözecek derecede etkili olmadığı bu konudaki şikâyetlerin sürekliliği ile anlaşılmalıdır (Jelavic, 2015: 381-382).

İsyanın nedenleri hakkında Vakıf Gazetesi de, Basiret gibi vergi soruna değinirken; imtiyazlarla ilgili rahatsızlığı da okuyucularıyla paylaşmıştır. Basirette de olduğu gibi, isyanın başlamasıyla ilgili milliyetçi düşüncelerden bahsetmeyen Vakıf, isyanın devletin yanlış yönetiminden kaynaklanan

“rahatsızlığa” vurgu yapmıştır (Vakit, 1291: 1). Aslında bu farklı değerlendirmeler, her gazetenin, isyanın farklı bir yönüne değindiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bahsedilen hemen meselelerin hepsi bir şekilde isyanın nedenleri arasında yer almıştır. Bunun yanında, tarımdaki ağır koşullar da isyanın çıkışında etkili olmuştur (Kızılkaya, 2019: 59). Sırp ve Karadağ milliyetçi komitelerinin faaliyetleriyle isyanın milliyetçi bir tavra dönüştüğü ve meselenin sosyal ve iktisadî olmaktan çok siyasî bir hale büründüğü görülmektedir (Yararcan, 1992: 33). Vergi ve imtiyazlardan kaynaklanan suiistimallerin Osmanlı devletine karşı milliyetçi bir isyana sebep olması Hersek ve sonrasında da Bosna’da dış etkiler nedeniyle buradaki Sırp milliyetçi komiteleri ve Karadağ ile Sırbistan’dan gelen gönüllülerin katılmasıyla alakalıdır (Bora, 2018: 50). İstikbal Gazetesinde isyanın daha çok dış etkilerine odaklanıp Sırbistan ve Karadağlıların teşvik ve kışkırtmalarının etkilerine değinerek Sırp’ların ve Karadağlıların isyandaki rolleri dair delilleri de okuyucularıyla paylaşmıştır (İstikbal, 1292: 1). Bu yaklaşım, Basiret ve Vakit gazetelerinin verdiği haberlerle de örtüşmektedir. Basiret’in başka bir sayısında da Karadağ’ın isyana yaklaşımına dair meselede Karadağ’ın tarafsız bir tutum sergilediği vurgulanmış, hatta bu konuda meclislerinde yapılan müzakerelerde resmi olarak isyan karşısında tarafsız kalma kararı aldıklarını sütunlarına taşımıştır (Basiret, 1291: 1). İstikbal, başka bir haberinde isyanda dinî bir etkinin olup olmadığını irdemiştir. Buna göre Bosna’daki Rum papazının kendisine gelen mektubu Hristiyan halka duyurarak bir anlamda isyana katılmalarını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu da isyanın dinî düşünceye dair yaptığı atfın, isyanın büyümesine sebep olmuş ve isyan Bosna’nın dört bir tarafına yayılmıştır (İstikbal, 1291: 3).

İsyanın bir diğer veçhesini, asilerin Avrupa kamuoyunu kazanmak için yürüttükleri propagandalar oluşturmaktadır. Bu propagandaların en önemlisi ise mültezimlerin zulüm yaptığı şeklinde olanıdır. İsyancılara öre, mültezimler halka oldukça kötü muamele etmişler, asiler de bu yüzden yerini yurdunu terk etmek zorunda kalmışlar, başka çare kalmayınca da isyan etmiştir (Sedes, 1946: 78). Karadağ’a sığınan asilerin bir müddet sonra yük olmaya başlaması, onların başka ülkeye gönderilmesini gündeme getirmiştir. Bu konuda, Karadağ devlet adamlarının diplomatik girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Karadağ Prensi Nikola, Rus elçisi İgnatıyef’e başvurarak asilerin geri kabulünü sağlamaya çalışmıştır (Sedes, 1946: 247; Çakmak, 2010: 78). Bunlar arasında Osmanlı Devleti tarafından ikna edilen ve geri dönen asiler de bulunmaktaydı. Bu yüzden, Nikola’nın bu talebi, aykırı görülmemiştir. Buna rağmen geri dönen asiler, Hersek’teki asileri tarafından yeniden isyana teşvik etmekten geri durmamıştır. Affedilen asilerin bazıları yeniden isyan hareketine katılmıştır. Bu da gazetelere olduğu gibi yansımıştır (Vakit, 1291: 1). Bu süreçte yerel yönetimden kaynaklı olarak suiistimallerin devam ettiği sırada asilerin bu konuyu şikâyete gittikleri Nevesin Nahiyesi Müdürü’nü kaçırmaları ve üzerlerine gönderilen Osmanlı askerlerini öldürmeleri, isyan düşüncesinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir (Celaledin, 1983: 51).

Meseleyi izah etmek açısından, modern bir kavram olan kamuoyunun Osmanlı Devleti’nde tam olarak neyi ifade ettiğine değinerek başlamak gerektiği kanaatindeyiz. Böylelikle halkın, devletin, bir anlamda parçalanma sürecini oluşturan isyan hareketlerine karşı ortaya koyduğu tavrın anlamı ortaya çıkacaktır. Modern manada kamuoyu, Latince “publieus” ve “opinion” sözcüklerinden türetilmiştir. Bunun karşılığı olarak Osmanlı döneminde “efkâr-ı âmme” ya da “efkâr-ı umûmiye” kullanılmıştır. Zamanla ifade değişimi devam etmiş ve “kamu” ve “oy” sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle kavramlaşarak “kamuoyu” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Tekinsoy, 2008: 319). Osmanlı döneminde kamuoyu oluşumu, yaşanan sorunların çokluğu ve bunun gazeteler vasıtasıyla geniş kitlelere ulaştırılması ile yakından ilişkilidir⁴. Yine gazetelerin yaklaşımları, kamuoyunun daha anlamlı,

⁴ Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devleti birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’in getirdiği hürriyet ortamı büyük çapta kaybolmuş, bitmek bilmeyen Makedonya meselesi, Osmanlı Devleti’nin enerjisini tüketmiştir. Bu dönemde ülke içinde milletler, ekalliyetler, zümreler, partiler ve ordu içerisindeki hizipler çatışma halindedir. Bütün bunların yanında 1911’de İtalya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi ve Trablusgarp cephesinde gerçekleşen muharebelerin getirdiği olumsuz gelişmeler Osmanlı Devleti’ni ciddi bir sıkıntı içerisine sokmuştur (Tekinsoy, 2015: 139).

etkin ve modern kavrama uygun hal almasını sağlamıştır. Sonraki süreçte çok daha güçlü ve etkin duruma gelen kamuoyu özellikle Balkan Savaşları sırasında oldukça önemli görevler ifa etmiştir⁵.

b. İsyanın Başlaması

1861 İsyanı da dâhil olmak üzere, 1875 yılına kadar Hersek'te genel çaplı bir isyan hareketi görülmemiştir. Ancak bir taraftan Rusya'nın Panslavist politikaları diğer taraftan da Avusturya'nın tutumu Hersek'te isyan düşüncesini besleyen önemli etkenlerdi⁶. Sırbistan ve Karadağ'ın bölgedeki amaçları da bahsedilen isyan düşüncesini besliyordu (Jelavich, 2015: 380-381). Bütün bunlar bölgedeki Slav düşüncesini de aktüel hale getirmiştir. Bahsedilen süreçler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlamış, gün geçtikçe daha da olgunlaşmış ve bunun sonucunda 1875 Büyük Hersek İsyanı zuhur etmiştir⁷. İsyanın güncel nedeni ise ağnam vergisi ve mültezimlerin kötü davranışları gösterilmiştir (Aydın, 2005: 122; Gölen, 2010: 4; Karal, 1983a: 73).

24 Temmuz 1875'te isyanın ciddi bir hal alması (Karal, 1983a: 75), Osmanlı devlet adamlarını yeni tedbirler almaya sevk etmiştir. Çünkü bu, büyük bir fesat hareketiydi (Vakit, 1291: 1). Devletin, Bosna valisi Derviş Paşa'yı görevlendirmesi de isyan konusunda bir sonuç vermemiş ve daha da yayılan isyan, diğer eyaletlere de sirayet etmişti (Cevdet, 1991: 147). Basiret'te yer alan bir haberde, Nevesin'deki olayların kontrol altına alındığı ifade edilmişti, ancak Derviş Paşa'nın olaya müdahale etmede vakit kaybetmesi, dolayısıyla asilerin burada yeniden hâkim duruma gelerek belli kontrol noktaları oluşturmuş ve Müslümanları katletmeye başlamıştır (Basiret, 1291: 1). Devletin meseleyi nasihat yoluyla çözmeye çalışmıştır. Bunun için Sadrazam Esad Paşa'nın, direktifleriyle Bosna Valisi Derviş Paşa aracılığıyla Saraybosna'dan Mirliva Hüseyin Paşa ile Kastan Efendi Nevesin'e nasihat heyeti olarak gönderilmiştir (Celaledin, 1983: 52). Nasihat heyetinin asilere, silahlarını bıraktıkları zaman şikâyetlerinin dinleneceğini vaat etmiş; asiler ise silahlarını bırakmak için önce isteklerinin kabul edilmesini şart koşarak işi yokuşa sürmüşlerdir. Bunda, asilerin zaman kazanma ve devleti oyalama taktiği uygulamaları etkili olmuştur. Asilerin taleplerinin Babıali tarafından reddine, asilerin karşılığı isyan sahalarını genişleterek cevap vermiştir. İsyan'ın daha da genişlemesi nedeniyle, Müslümanlar da, silahlanmış ve asilere karşı mücadele etmiştir. (Karal, 1983a: 75). Osmanlı Devleti ise isyanın yayılması üzerine bölgeye ilave olarak 4.200 kişilik askerî kuvvet göndermiştir. Mirlivâ Hüseyin Hâmi Paşa kumandasında 3 tabur Osmanlı askeri de asileri kuşatarak teslim olmaları çağrısında bulunmuştur.

⁵ “Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı kamuoyu Balkan devletlerine karşı mücadele eden orduyu destekleyebilmek için mitingler düzenlemişler, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için yardım toplamışlar, gönüllü olarak orduya katılmışlardır” (Tekinsoy, 2016: 1006-1009).

⁶ “Bosna Hersek'i benimseyen Avusturya'nın diğer devletleri teşvik ve tahrik edip kendi ticareti için bir liman elde etmek maksadıyla Selânik limanına göz dikip oraya doğru ilerlemek için her fedakârlıktan geri durmaması, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın saklanması, gizlenmesi ve inkârı mümkün olmayan maksat ve niyetlerini açıkça ortaya koymaktadır. Rusya; yirmi-otuz seneden beri Rumeli'nin bir fesat ve kargaşalık kaynağı ettikten sonra, her vilâyet ve eyaletin devlet merkeziyle olan bağlarını gevşetmiş birbirini kovalayan ihtilal ve savaşımlardan yararlanarak bu geniş bölgede birkaç küçük kendine bağlı ve emrinde hükümetler teşkil edip, bunları koruma bahanesiyle devletin başına gâileler ve olaylar çıkarmıştır. Rusya gibi bir devletin bu zararlı ve korkunç politikası, adı geçen küçük devletleri daima hamilerine başvurarak aldıkları emir ve talimat gereğince hareketleri de, geçmişte görüldüğü gibi, gelecekte de görüleceği yakinen açık bulunmaktadır” (Hocaoğlu, 1998: 145-146); “1876 yılının ilk aylarında Rusların isyancılara duyduğu sempati önemli ölçüde artmıştı, İgnatiev'in Panslav eğilimi ise giderek güçleniyor ve Panslavların hareketlerini yönlendiriyordu. Rusya'da güçlü kamuoyu desteğine sahip olan Karadağ, ocak ayı ve sonrasında Bosna ve Herseklilere açıkça yardım etmeye başlamıştı. Nisan ayında savaş yanlıları Belgrad'da hâkimiyeti ele geçirdiler. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması tehlikesi olduğu açıktı” (Anderson, 2001: 199).

⁷ “Hersek İsyanı, Hersek'in küçük bir kasabası olan Nevesin'de patlak vermiştir. İnzibatların kendilerine zulmettiklerini iddia eden ve ağnam vergisiyle askerlik bedelinin ağırlığından şikâyet eden, Nevesinli 160 kişi, 1874-1875 kışında, Karadağ'a sığınmıştır. Şikâyetlerini Karadağ Prensi Nikola'ya ileten mülteciler, Karadağ'daki ikamet ettikleri Grahova şehrinde geçirdikleri birkaç ay içerisinde Karadağ Prensiği, Rus konsolosluğu ile Panslavist ve Sırp Omladinist ajanlarıyla görüşmüşler ve bu süreçte isyanın plan ve hazırlıklarını yapmışlardır. Karadağ'dan kendilerine yardım talep etmek ve seslerini Osmanlı Hükümeti'ne duyurmak isteyen mülteciler, Slav derneklerinin kışkırtmaları ve teşvikleri sonucunda, isyan düşüncesiyle dolmuşlardır” (T. Turan, 2018: 628)

Asilerin, bu teklife silahla karşılık vermesi dolayısıyla, gerçekleştirilen askerî harekâta onlara ciddi kayıplar verdirilmiş ve birçoğu da yaralı olarak ele geçirilmiştir (Basiret, 1291: 1). Asilerin aldığı yenilgi, Osmanlı askerinin bölgede kontrolü sağlayacağına dair iç kamuoyunda iyimser bir hava estirmişti. Olayların büyümesinde geç harekete geçtiği gerekçesiyle sorumlu tutulan Sadrazam Esad Paşa azledilmiş ve yerine Mahmut Nedim Paşa getirilmiştir (Çavuşevic, 1994: 35). Sadrazam Esad Paşa azledilmesi, aslında isyanın ciddi bir iç siyasî krize de sebep olduğunu göstermektedir. İsyanda süreklilik halinin en önemli sebebi, şüphesiz Hersek'in Sırbistan, Karadağ, Avusturya ve Rusya'nın etkisinde uzak olmamasıydı. Devletin çok kısa sürede halledebileceği bir meselenin daha büyük problemlere sebep olması bununla yakından ilgiliydi. İsyanın, Osmanlı askerini zor durumda bırakan bir meydan savaşı halini alması da yine bununla yakından ilgiliydi (Belgeler, 1992: 18). Bunun yanında Hristiyanlara karşı Türk zulmü iddiaları Osmanlı Devleti'ni batılı devletler ve batı kamuoyu karşısında zor durumda bırakmaktaydı. Osmanlı Devleti askerî açıdan durumun üstesinden gelme kabiliyetinde olmasına rağmen, isyanın dışarıdaki görünümü nedeniyle siyasî açıdan bu kabiliyeti gösterecek diplomatik alan yaratamıyordu. Bu yüzden isyan hem içerde hem de dışarda ciddi bir taraftar kitlesini etrafında toplamıştı. Bu, isyanın çok daha geniş alanlara hatta sınır dışına kadar yayılmasına zemin hazırlamıştır. Avusturya'nın isyana karşı asker sevk etmesi isyanın sınır dışına taşıdığına dair önemli bir örnekti (Çakmak, 1996: 248).

Osmanlı Devleti'nin aldığı bütün tedbirlere rağmen isyanın şiddeti Ağustos 1875'te çok daha ciddi bir hal alarak, devleti hem içte hem de dışta zor durumda bırakmıştır. Askerî harekâtlardan kesin bir sonuç elde edilememesi nedeniyle önce nasihat heyetleri daha sonra da genel af ilanı gibi ek tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler de meselenin çözülmesi bir tarafa, isyanın daha karışık bir hal almasına ve gittikçe devletin otoritesinin aşınmasına sebep olmuştur. (Aydın, 2002: 32). Basiret'te devletin isyana karşı aldığı askerî tedbirlere dair şöyle bir haber okuyucularıyla paylaşmıştı:

"Şimdiye kadar Hersek cihetine bilcümle mühimmât ve edevât-ı harbiye ve sâ'ireleri muntazamm ve mükemmel olduğu halde sevk olunan asâkir-i şâhânenin mikdârı 21 tabura bâliğ olmuştur. Eşkiyânın dört tarafı muhâsara tahtına alınır gibi tazyik olunarak çaresiz imtiyâzlarını mültezim olmak üzere bir fırka-ı asâkir-i şâhâne Yenipazar'da Seniçe mevki'ine ve bir fırka da Vidin'e ve bir fırka dahi Niş'e tertîb olunarak Hersek Fırkası'yla berâber hareket lâzımaya teşebbüs edileceklerdir. Dünkü nüshamızda yazdığımız ve vecihle Niş fırka-ı askeriyesi kumandanlığına Yemen Valisi sâbık Devletlü Ahmet Eyyüb Paşa hazretleri ta'yîn buyrulduğu misüllü diğer iki fırka dahi muktedir zevat kumandasına verilecektir (Basiret, 1291: 1)

Bu ifadeler, devletin isyanı ciddiye aldığını ve buna göre askerî tedbirlere başvurduğunu göstermektedir. İsyanın sadece askerî bir operasyonla bastırılmayacağı kısa sürede anlaşılmıştır. Zira her geçen gün isyan genişliyor ve isyana yeni taraftarlar katılıyordu. Bahsedilen durum, isyanın elebaşlarını cesaretlendiriyor; devlet karşısında güçlü bir unsur oldukları zehabına kapılıyorlardı. Bahsedilen düşünce, de isyanın yayılım alanının genişlemesine sebep oluyordu. İsyân hareketi bir yerden sonra Müslümanların katli eylemlerine dönüşmüştü. Öyle ki, Banyaluka ve Rebke Sancaklarının pek çok yerinde tehdit oluşturmuşlar ve yüzlerce Müslümanın katliamında rol oynamışlardır. Osmanlı güvenlik kuvvetlerinin de zamanında harekete geçirilememesi asilerin bölgede etkin bir konum kazanmalarına; dolayısıyla da devletin güvenlik güçlerini de tehlikeli bir sürece sürüklemiştir. Zira asilerin en önemli hedeflerinden birisi, Osmanlı askerlerini bölgede etkisiz bir hale getirerek halkın, devletin otoritesinden ümitlerinin kesilmesini dolayısıyla da isyana katılmalarının sosyal ve siyasî zeminlerini oluşturmaktaydı. Bunun için öncelikli olarak ordunun ikmal ve haberleşme imkânlarını ortadan kaldırmak için planlar yaptıkları görülmektedir. Kaleler arasındaki iletişim ve ulaşımı engellemek ise en önemli tedbirlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalelerin ele geçirilerek Osmanlı ordusunun bölgede barınmasını imkânsız hale getirmek, isyancıların nihai hedefi olmuştur. Bu plan gereğince, isyancılar ilk önce Karadağ'a en yakın olan Nikşik Kalesi'ni ele geçirmek için Duga Boğazı'nı, Piva Kalesi'ni düşürmek için de Graniçka yolunu kapatarak Trebine-Raguza yolunu kesmek için isyanın sonuna kadar çaba göstermişlerdir (Celaleddin, 1983).

İsyanın aldığı son şekil Babiâli'ye yeni tedbirler almak zorunluluğu yüklemiş, bu cümleden olarak, Mostar komutanı Ferik Selim Paşa, İsyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Selim Paşa da bu görevi yerine getirmek için İstolca'dan yola çıkarak isyan mahalline gelmiştir. Selim Paşa ve kuvvetleri Debre yakınlarında isyancılarla karşılaşmış, Selim Paşa'nın sevk ve idaresinde gerçekleşen askerî harekâtla isyancılar büyük bir bozguna uğramış ve kaçmak zorunda bırakılmıştır (Çakmak, 1996: 249). Basiret Gazetesi'nde çıkan haber de bunu teyit etmektedir (Basiret, 1291: 1).

İsyanın kadar geniş bir bölgeye yayılması ve etkili olmasında merkez ile yerel ordu kumandanlıkları arasında çıkan anlaşmazlıklar da önemli rol oynamıştır. Bu da hem askerî idarenin etkisizleşmesine hem de bölgede otoritenin yok olması dolayısıyla istikrarsızlık yaşanmasına sebep olmuştur. Bosna valisi Derviş Paşa'nın sadrazam ve serasker ile aralarında yaşadıkları anlaşmazlık bunun önemli örneklerinden birisidir. Bunun yanında hem askerlikle hem de bölgeyle ilgili bilgisi olmayan kumandanların isyan bölgelerine tayin edilmesi ve isyanlara karşı alınan yanlış tedbirler sorunları daha da büyümüştür. Ahmet Hamdi Paşa'nın tayini buna verilecek örneklerden biridir. Genelde Osmanlı kuvvetlerinin isyancılar karşısında başarılı oldukları ifade edilebilir. Ancak isyancıların dışarıdan aldıkları kesintisiz destek, isyanın tam anlamıyla bastırılmasının önüne geçmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin isyancılar karşısında başarılı olduklarına dair haberlerin gazetelere yansımaları bunu göstermektedir (Basiret, 1291: 1). 8 Eylül 1875 tarihli Basiret Gazetesi'nde

“Bosna Valisi Ahmed Hamdi Paşa'nın 2 Eylül 1875'te gönderdiği telgrafa göre, Gaçka'daki boğazı ele geçirmek isteyen eşkiyâlar ile Gaçka'dan sevk edilen iki tabur asker ile üç kere gerçekleşen çatışmada eşkiyâların askerlerle mücâdele edemeyerek 150'den fazla zayı'ât verdiği ve aynı miktârda esîr bıraktığı yazılmıştır. Eşkiyâların boğazı alamadıkları gibi perişân bir halde geri çekilmek zorunda kaldığı” (Basiret, 1291: 1).

şeklindeki haber de bunu tekrar teyit etmiştir.

İsyancıların isyan mahallerini genişletmek için Hersek'ten başka yerlere de saldırdıkları görülmektedir. Buna karşı alınan askerî tedbirlerin ve yapılan askerî operasyonların isyancılara karşı etkili olduğu ve isyancılara büyük kayıplar verildiği, bir kısmının da kaçmak zorunda kaldığı, Basiret'in sütunlarına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır (Basiret, 1291: 1). Asilerin en büyük avantajı, bölgeyi Osmanlı askerinden çok daha iyi bilmeleriydi. Dolayısıyla bilgilerini bir silah gibi kullandıkları ve Osmanlı askerlerine kayıplar verdirdikleri görülmektedir (Celaleddin, 1983: 55). Ancak Osmanlı askerinin kararlı askerî harekâtları asilerin bir kısmının aman dileyerek teslim olmalarını sağladığı gazetelere yansıyan haberlerden anlamaktayız (Basiret, 1291: 1). Basiret'e yansıyan bir başka habere göre de, Rusya'nın İgnatiyef aracılığıyla yaptığı açıklamada; Rusya'nın Sırların Hersek İsyanı'na katılmamaları konusunda bir nevi teminat verdiği görülmektedir (Basiret, 1291: 1). Rusya'nın bu açıklamasının ardından Sırlar da isyana karışmadıklarını açıklama gereğini duymuşlardır. Asilerin askerlik konularında tecrübeli oldukları, bu tecrübeleri de Avusturya ve Sırbistan ordularında görev yapmaları dolayısıyla kazandıkları yine gazetelerde yer alan haberlerden anlaşılmaktadır (Basiret, 1291: 1).

Trebine'deki çarpışmalarda Osmanlı kuvvetleri asiler karşısında kesin başarı kazanamadığı için Ahmet Hamdi Paşa azledilmiş yerine de Rauf Paşa getirilmiştir. Ahmet Hamdi Paşa'nın azledilmesi, asilerin bölgedeki etkinliklerini arttırmaya devam etmeleridir. Bu da Osmanlı güvenlik kuvvetlerinin daha fazla uğraşmasına ve askerî harekâtlardan sonuç alamamasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti isyanı bastırmak konusunda zaman kaybediyordu. Rauf Paşa operasyonlarına devam ettiği bir sırada Mostar-Saraybosna telgraf hattının asiler tarafından tahrip edilmesi üzerine Trebine'de bulunan Şevket Paşa'ya Graçka'yı kurtarmak için operasyon emri vermiştir (Celaleddin, 1983: 56). Yine Mostar civarında yapılan askerî operasyonlar sonuç vererek pek çok asinin Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldıkları; bunun yanında Derviş Paşa'nın bölgede bir ihtiyat kuvveti bıraktığı ve Avusturya tarafında kaçan asilerin sınırdan içeri alınmadıkları ayrıca Derviş Paşa tarafından bildirilmiştir (Basiret, 1291: 1).

Şevket Paşa'nın asilere karşı başarılı operasyonlar yürüttüğün gören asilerin lideri Pavloviç, Biyela Dolina sırtlarına çıkmıştı. Asiler burada, Osmanlı güvenlik kuvvetlerine karşı harekete geçtiği ve

Osmanlı kuvvetlerini yendiği görülmektedir. Asilerin Osmanlı kuvvetlerine karşı kazandığı bu başarı, isyanın farklı şekle bürünmesine ve asilerin dışarıdan para ve erzak gibi yardımlar almasına katkıda bulunmuştur. Asilerin bu beklenmedik başarıları, Osmanlı Devleti'nin yeni tedbirler almasına neden olmuştur. Rauf Paşa'nın yüklü miktarda askeri malzeme ve on tabur askerle Trebine'deki asiler üzerine gönderilmesi bu tedbirlerden en önemlisidir (Sedes, 1946: 104-109; Celaleddin, 1983: 57). Basiret Gazetesi'nin, Kurye D'oryan Gazetesi'nden aktardığı bir haberde, Derviş Paşa'nın Raguza'dan, asilere karşı kullanılmak üzere, askeri mühimmat sipariş ettiği bilgisini okurlarıyla paylaşmıştır (Basiret, 1291: 2). Bu mühimmatların önemli bir kısmı deniz yoluyla sevk edildiği ve sevk edilen mühimmatın büyük miktarlara ulaştığı yine gazetelere yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır (Basiret, 1291: 1). Bu kadar büyük miktarda askerî lojistik sevkiyat, aslında devletin bu meseleye çok fazla önem verdiğini göstermektedir. Çünkü isyanın ileri safhalara taşınması, kontrolü Osmanlı Devleti'nde olmayan yeni bir süreci başlatması tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Meseleye güçlü bir dış müdahale devleti diplomatik açıdan oldukça zor duruma düşürmesi söz konusuydu.

Devletin isyan bölgesinde kontrolü ele alamaması ve isyanı bastırmakta sorun yaşaması, daha güçlü ve etkili tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu yeni tedbirlerden biri, Bosna ile Hersek'in iki ayrı askerî idare şekline koyulmasıdır. Böylelikle, daha etkin askerî tedbirlerin uygulanması ve isyana karşı müdahaleyi yerinde yöneterek zamanı daha verimli kullanılması amaçlanmıştır (Basiret, 1291: 1). Ahmet Muhtar Paşa'nın Bosna Valiliği'ne tayini ve Hersek askerî teşkilatının kumandanlığı ile görevlendirilmesi bu kabil tedbirler arasındaydı. Böylelikle buradaki askerî vaziyete çekidüzen verilmeye çalışılmıştır (Sabah, 1292: 1). Sorun yaşanan bir başka konu, askerî birliklerin ihtiyaçlarının karşılanması ve ulaşım ve nakil işlerinde yaşanan aksaklıkların giderilmesi, isyanın uzun sayılabilecek bir zaman geçmesine rağmen, kesin bir şekilde bastırılmamasının en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Sıhhi koşullar ve sağlık hizmetlerinde de ciddi aksaklıklar baş göstermişti. Bütün bu sorunlar, Ahmet Muhtar Paşa'yı çetin şartlar içerisinde mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Bu aksaklıklar rağmen, Ahmet Muhtar Paşa'nın yerinde tedbir ve girişimleri durumun biraz daha düzeltilmesini sağlamıştır. Gıda sorunu çözülmüş, hastane kurulmuş ve sağlık hizmetlerinde gözle görülür bir gelişme olmuşsa da özellikle Trebin-Raguza yolunun asilerden alınamaması dolayısıyla askeri teçhizat sorunu devam etmiştir. Yol üzerindeki önlemlerin alınmasında görevlendirilen Bosna Nizamiye Alayı, buradaki emniyet işleriyle uğraşmış, yolu askerî açıdan uygun hale getirmeye çalışmıştır (Sedes, 1946: 113-114). 5 Ocak 1876 tarihinde Trebine-Raguza yolunda asilerin Osmanlı askerî bölüğünü kuşatarak Osmanlı güvenlik kuvvetlerine kayıplar verildiği ve karakol kumandanı Hurşit Paşa da ağır yaralandığı Sabah Gazetesi'nin sütunlarına taşıdığı önemli haberler arasındaydı (Vakit, 1291: 1). Uzun süre çatışma durumunda kalan Osmanlı kuvvetleri, cephane ve mühimmat sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Bu kuşatmayı yaran Osmanlı birlikleri, ağır yaralı olan Hurşit Paşa'yı alarak Trebine'ye çekilmiştir. Bu sırada trajik bir olay vuku bulacaktır. O da vasita eksikliği dolayısıyla yolda yaralı olarak bırakılan Hurşit Paşa'nın asiler tarafından acımasızca katledilmesidir (Sedes, 1946: 115).

Vakit'in verdiği bir habere göre isyancılara katılan ve isyancılarla birlikte Osmanlı askeri ile çatışan Sırbistan Prensi Nikola'nın kardeşi bu çatışmada öldürülmüştür (Vakit, 1292: 1). Ancak bu muharebelerden sonra Raguza-Trebine yolunun tamamen asilerin kontrolünde olarak kapatıldığı görülmektedir (Sedes, 1946: 114). Yolun kontrolünün asilerin eline geçmesi demek Osmanlı ikmal olanaklarının oldukça kısılması anlamına gelmekteydi. Çünkü Osmanlı kuvvetlerinin ihtiyaçları denizden önce Raguza'ya oradan da Trebine'ye getiriliyordu. Bu yolun kapanması, olanakları oldukça zorlaştırmıştır (Çakmak, 1996: 252).

Osmanlı ordusunun bu sıralarda özellikle Balkanlardaki isyanlarla uğraşması ülkede gündem olmuştu. Özellikle bu sırada ordunun Balkanlardaki operasyonları, gazetelere güncel bir şekilde yansıyor ve ordu lehine önemli bir kamuoyu oluşmasını sağlıyordu. Bu kamuoyu oluşumunun en somut örnekleri ise ülkenin pek çok yerinden ordu için yardım kampanyalarının düzenlenmesi şeklinde basına yansiyordu. Gazeteler bunu günü gününe işliyor ve halkın, ordusuna destek olduğu ve yanında bulunduğu mesajı veriliyordu. Basının kamuoyu oluşturma konusundaki ilk önemli örnekler de yine bu dönemde, özellikle Balkanlardaki isyanlara karşı operasyonları sırasında görmekteyiz (Tekinsoy, 2016,

1006)⁸ . Bundan sonra Osmanlı ordusu operasyonlarına daha da hız vermek ve asilerin yarattığı sorunları ortadan kaldırmak için yeni tedbirlere başvurmuştur. Ahmet Muhtar Paşa, 20 Ocak 1876 tarihinde, bir tümen askerle Trebine'den hareket ederek asilerin Düzi Manastırı'ndaki hâkim konumlarını bozmaya çalışmıştır. Bölge idarî ve askerî unsurlarının katıldığı bu harekâta asilerin bütün olanakları kesilmiştir. Bundan sonra direnme imkânı kalmayan asiler büyük bir bozguna uğrayarak Raguza-Trebine yolu Osmanlı kuvvetlerinin kontrolünde olarak açılmıştır (Sedes, 1946: 115). Bu sırada, Selim Paşa kumandasındaki Osmanlı güvenlik kuvvetleri, Nevesin-Gaçka arasında yoğunlaşan asileri bozguna uğratmış ve Nevesin'deki Osmanlı askerleri ile birleşerek Nevesin-Gaçka yolunun da güvenliğini sağlamıştır (Vakit, 1292: 1). Ahmet Muhtar Paşa, emrindeki tümenle 20 Ocak 1876'da Trebin'den yola çıkarak o günün akşamı tümen Düzi Manastırı'na kadar ilerlemiştir. Asiler ise, bu manastır civarındaki hâkim sırtlara yerleşmiştir. 21 Ocak sabahı Kaymakam Hurşit Bey, Kaymakam Çerkez Osman Bey komutasındaki alaylar muharebe nizamı alarak düşmana saldırıya geçmiştir. Asiler için direnme imkânı kalmadığından bozguna uğrayarak kaçmışlardır. Böylelikle, Raguza-Trebin yolu yeniden açılmıştır (Sedes, 1946: 115).

Ahmet Muhtar Paşa, bu operasyondan sonra Gaçka'ya gelerek birleşen Osmanlı kuvvetlerine çeki düzen vermek istemişti ancak kışın şiddetli olması nedeniyle buraya gelememiştir. Kışın şiddetli olması asilerin faaliyet gösterememesi dolayısıyla Nisan başına kadar büyük bir operasyon yapılamamıştır. Zaman, askerî birliklerin eksikliklerinin giderilmesi, erzakların temini, sağlık alt yapısının iyileştirilmesi gibi çalışmalarla değerlendirilmiştir (Çakmak, 1996: 88; Sedes, 1946: 116).

Osmanlı Devleti'nin İsyan Diplomasisi

Osmanlı devlet adamları, isyana karşı etkin bir askerî çözüm bulunamaması nedeniyle diplomasiyi ön plana alan girişimlere yönelmiştir. Özellikle 1876 yılında başlayacak olan Sırbistan-Karadağ-Osmanlı Savaşı, diplomasinin daha güvenli bir yol olarak görülmesinde önemli bir etkide bulunmuştur. Zira bu savaş, devleti yeni çatışmalara çekeceğinden isyanlara bir çözüm bulmak gerekliliğine dair bir inanç oluşmuştu. Bu cümleden olarak büyük devletler nezdinde çeşitli girişimlerde bulunulduğu görülmektedir (Karal, 1983a: 79). Bunun yanında, devlet dış müdahalenin yıkıcı etkisini ortadan kaldırmak için bazı girişimlerde bulunmuştu. 20 Eylül 1875, 2 Ekim 1875 ve Aralık 1875 tarihli fermanlar bu girişimlerin önemli örnekleri arasındadır (Gölen, 2002: 126-127). Bu fermanların vaat ettikleri arasında, modern bağımsız mahkemelerin kurulması, icra makamıyla mahkemelerin ayrılması, vergi toplanması işinden polislerin çekilmesi, vergilerin daha adil bir hale getirilmesi, bazı vergi ve angaryaların kaldırılması, dinî konularda yeni serbestliklerin verilmesi, Gayrimüslimlerin devlet hizmetine alınması, 20'den aşağı ve 40'tan yukarı yaşlardaki gayrimüslimlerden askerlik bedeli alınmaması ve köylülerin devlet ya da özel kişilerden toprak satın alabilmeleri bulunmaktaydı (Gölen, 2013: 125). Bu açılımların devlete yapacağı diplomatik girişimlerde meşruiyet kazandırarak devletin hareket alanını genişleteceği hesaplanmaktaydı. Bu açılımlar, isyan bölgelerinde ilan edilerek vaat edilenlerin gerçekleşmesi için isyanların durdurulması gerektiği belirtilmiştir. Bu ilanların asiler arasında ayrışmaya sebep olduğu görülmektedir. Bu ilanın diğer bir sonucu bölge halkı nezdinde burada yapılacak daha sert operasyonlar için meşruiyet alanı oluşturacaktır. Bunun anlamı şudur: asiler yeni taraftar kazanamayacak, halkın yüz vermemesi nedeniyle de etkin bir unsur olarak daha fazla varlık gösteremeyeceklerdir; en azından beklenti bu yöndedir⁹ (Basiret, 1291: 1). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı devlet adamları bu açılımlarla Osmanlı aleyhine oluşacak büyük devlet müdahalesinin önünü kesmek istemiştir (Gölen, 2013: 125). Bu düşüncenin sonucu olarak da Osmanlı devlet adamları Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren sorunlarda Avrupa ile uyum içinde hareket etmiştir (Kara, 2019: 194).

⁸ “Trabzon ahalisinin Hersek'te bulunan asker için iki yüz otuz dört adet entari ve iki yüz on dört adet çorap tedarik ettikleri” görülmektedir. Basiret, 1 Kanunusani 1291, s. 1.

⁹ “Nevesin'deki eşkiyâdan birçoğu derhal kalkıp gelmeye hazırlanmış ise de bunları rü'esâ eşkiyâ döve döve yoldan çevirmiş olduklarını tahkik etdim. Görülen delilden anlaşıldığına göre Nevesin eşkiyâsı bu günlerde gelib istimân edecek ve yahûd inâd ile dağlarda kalacaktır. Nevesin eşkiyâsı satvette ısrâr ederlerse Vâli Paşa o havâlîde mükemmelce bir fırka-ı seyyâre tertîb etmiş olduğundan ta'kib ve perişân edilir” Basiret, 5 Eylül 1291, s. 1.

Yukarıda ifade ettiğimiz girişimlerin dışında, Avusturya, Rusya ve Almanya, Babiali ile asiler arasında, Razuga'daki konsolosları vasıtasıyla bir anlaşma yapılması fikri ortaya atılmıştı. Ceride-i Havadis'in sütunlarına taşıdığı habere göre Babiali bu teklifi kabul ederek Server Paşa'yı fevkalade komiser olarak Bosna'ya göndermişti (Ceride-i Havadis, 1292: 1). Konsoloslar, asilerin şefleri ile görüşerek, onlara yabancı devletlerden kendilerine hiçbir yardım yapılamayacağını, şikâyetlerinin Babiali tarafından dinleneceğini söylemişler ancak asiler Türklere güvenmediklerini, dolayısıyla da öncelikle mütareke yapılmasını ve Bosna-Hersek'e imtiyazlar verilmesini talep etmişlerdir (Kartal, 1983a: 79). Ayrıca, asiler aşağıdaki konularda isteklerini dile getirmişlerdir:

- Mezhep hürriyeti, Hıristiyan mahkemelerinin kurulması,
- Hıristiyanlardan oluşan mahalli bir jandarma teşkilatının kurulması,
- Vergi sisteminin islah edilmesi,
- Bir Hıristiyan vali idaresinde Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde muhtar bir hale getirilmesi,
- Bu iş yapılıncaya kadar da memleketlerinin büyük devletlerin garantisi altına alınması (Çakmak, 2010: 90).

Sabah, bu duruma açıklık getirmek için sütunlarına şu ifadeleri taşıdı: "*Avrupa gazetelerinde geçen bu imtiyâzın Osmanlı Devleti tarafından verilmediği, sadece teslim olan eşkiyânın af edilmesi, harab olan ev ve kiliselerin ta'mîri ve bir iki sene bazı vergilerden mu'af tutulmalarından*" (Sabah, 1292: 1). İfadeler bu meselede Osmanlı Devleti'nin bir oldu-bittiye getirilmek istendiğine dolayısıyla da bu konuda Osmanlı Devleti'nin vaatlerinin sütunlarına aktardıklarından ibaret olduğu vurgulanmıştır.

Bu süreçte, Avrupa devletlerinin Bosna ve Hersek'te durumun düzelmesi konusunda ciddi girişimlerde bulunmaya başladıkları da görülmektedir. Sınır yakınlığı dolayısıyla Avusturya bu meseleye daha fazla eğilmiştir. Bölgedeki sorunlu sürecin kendi çıkarlarını etkilemesi tehdidini hissettiği bilinen Avusturya, dışişleri bakanı Kont Andrassy'nin Rus elçi ile ortak hazırladıkları ve Andrassy Notası olarak bilinen metin, tem temelde asilerin istedikleri birçok noktada amaçlarına uygun bir talepler manzumesini içeriyordu¹⁰. Bu notaya göre, Bâbiâli'den;

- Bâbiâli'ye isyankâr eyaletlere dinî özgürlük vermesi,
- İltizamın kaldırılması
- ve Osmanlı hükümetinin köylülerin toprak sahiplerinden toprak satın almasına yardımcı olması

isteniyordu (N. S. Turan, 2014: 422).¹¹

Bu istekler, temel egemenlik kavramlarına zarar verir nitelikte görünüyordu. Sabah'ta yer alan şu ifadeler, kamuoyunun, meselenin mahiyetini biliyor olması açısından önemli bir örnektir: "*Kont*

¹⁰ "Nisan ayında savaş yanlıları Belgrad'da hâkimiyeti ele geçirdiler. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması tehlikesi olduğu açıktı. Mayıs ayında Gorchakov ve Andrassy bu tehlikeyi savuşturmak amacıyla Berlin'de bir araya geldiler. Bu toplantıdan aşağı yukarı tümüyle Andrassy'nin eseri olan 13 Mayıs tarihli Berlin Memorandumu çıktı. Memorandum iki aylık ateşkes ve yumuşama sürecinden sonra Bâbiâli ve isyancıların görüşmelere oturmasını öneriyordu. Bosna ve Hersek için reform programı, Andrassy Notası'nda tanımlanandan daha dar kapsamlıydı, reformları denetleme görevi Büyük Güçlerin bölgedeki konsoloslarına veriliyordu. Ama memorandum bir başka reform önerisi olmanın ötesinde de bir anlam taşıyordu. Memorandumla sonuçlanan tartışmalar esnasında, Osmanlı İmparatorluğu çöktüğü takdirde Avusturya'nın Bosna'nın bir bölümünü, Rusya'nın ise Güney Besarabya'yı geri alması konusunda anlaşma sağlanmıştı" (Anderson, 2001: 199)

¹¹ "Kasım sonlarında Berlin'de toplanan konferansta Bismarck, Gorchakov ve Kont Andrassy bir rapor hazırladılar. Bosna-Hersek'teki duruma yakından ilgilenen Avusturya-Macaristan temsilcisi Kont Andrassy 30 Kasım 1875'te Bâbiâli'ye bir nota verdi. Burada ayaklanmaya karışmış eyaletlerde vergilerin iltizamına son verilmesi, dini serbesti, karma idari kurulların kurulması ve köylülerin lehine önlemler alınması isteniyordu" (N. S. Turan, 2014: 422)

Andrassy'nin Hersek ve Bosna hakkında bir nota hazırladığını ve notanın sanıldığı kadar hafif olmadığını, adetâ Osmanlı Devleti'ne zarar verecek ve Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesine zemîn hazırlayacak bir nota[dır]" (Sabah, 1292: 2) Bu değerlendirme, dönemin konjonktürel yapısına son derece uygun bir tehdit algılamasını içeriyordu. Dolayısıyla, bu notanın kabulü, diplomatik açıdan bir prestij kaybına da sebep olacaktır. Osmanlı Devleti'nin notaya karşı olumsuz tavrı, asilerin isyanı daha ileri bir boyuta taşımalarını ve isyanın daha da hızlı genişleyerek yıkıcılığının artmasına sebep olmuştur (Belgeler, 1992: 19). Bu olaylar karşısında, Almanya Başvekili Bismarck, Rusya Başvekili Gorçakof ve Avusturya Başvekili Andrassy toplanarak Berlin'de bir memorandumu hazırlamışlardır. Bu memorandum, Kont Andrassy'nin verdiği layiha üzerinde yapılan müzakereler sonucundan oluşturulmuştur (Sabah, 1292: 1). Buna göre,

- Bosna ve Hersek Meselesi'nin Andrassy Notası'ndaki esaslara göre çözümlenmesi,
- Bosna Hersek'te iki aylık bir mütareke ilânıyla Türk kuvvetlerinin belli bir bölgeye çekilmesi,
- Tahribatın tazmin edilmesi,
- konsolosların islahatları kontrol etmeleri konuları kararlaştırılmıştır (Belgeler, 1992: 20).

Sabah'ın iktibasen verdiği bir haberde yer alan, "*Berlin Konferansında müzâkere edilen konunun Şark meselesi yani Bosna ve Hersek ihtilâli olduğundan şüphe olmadığı ve bu meselenin üç devletin çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde hâl edildiğinden*" (Sabah, 1292: 1) şeklindeki ifadeler meselenin gerçek mahiyetine dair önemli ipuçları vermektedir. Bu sırada Osmanlı tarafı bu memorandum üzerinde düşünürken, bir taraftan Rusya'nın müdahale tehdidi, diğer taraftan da Sırbistan ve Karadağ devletlerinin savaş ilanı ile yüz yüze gelmiştir (Çolak, 2011: 53). Bu savaş ilanı, devleti yeni sorunlarla karşı karşıya bırakırken mevcut sorunların çözümünü önünde güçlü bir engel olmuştur. Zira Sabah Gazetesi'nde çıkan haberde, bu savaş ilanının ne maksada menbi olduğuna dair bir soru sorarak şöyle bir açıklama getirilmiştir:

"Sırbıların maksadı Sırbîye'yi Duşan zamanındaki vâsi'yeti kazandırmak, yani Bosna'yı, Hersek'i, Karadağ'ı, Bulgaristan'ı, Dalmaçya'yı, Hırvatistan'ı ve Macaristan'ın bir cüz'ünü zabt ederek bir Sırb ve yahûd cenûbî Slav devleti teşkil etmektir. Sırbîliler prenslik teşkil edeli böyle bir hulyâyâ düşmüş ve husûsuyla Obranova familyasının bu hulyâyâ fi'ile getireceğine itikâd etmişlerdir. Sırbîliler bu ham hulyâyâ o kadar vücud vermişlerdir ki eğer bununla uğraşacaklarına memleketlerinin islâh ve terakkisine çalışsaydılar hiç şüphe yok ki şimdi buldukları halde bulunmayacaklardır. Karadağlıların maksadı ise elbette Sırbîlilerin taht-ı hükmüne geçmek değil, onlar dahi tevessü' ederek, kendi başlarına bir hükûmet-i müstakile teşkil ve ihtimâl ki Sırbîye'yi dahi zabt etmeğe çalışıyorlar. Karadağlılar kahramanlık iddi'âsındadırlar; Sırbîlileri arkadaşlığa bile kabûl etmezler. Sırbîliler ise Nikola'ya dilenci derler; Karadağ'ın taşlık dağlarını bile kendisine çok görüyorlar. Hersekliler ne bir Slav devletine ne Karadağ'a tabî olmasını isterler, onlar da kendi başlarına şimdilik bir prenslik teşkil etseler iyi olur diye kandırılmıştır. Avusturya'daki Slavlar Avusturya'dan ayrılab öbür Slavlarla berâber bir Slav devleti teşkil etmek hulyâsında bulunuyor gibi görünüyorlar ise de, onların dahi ayrı ayrı olan maksadlarını kim bilir?" (Sabah, 1292: 1)

Sabah'ın bu ifadeleri, Sırbistan ve Karadağ'ın maksatlarını ele alarak bu iki devletin Herseklileri nasıl kandırılmış olduğunu göstermektedir. Haberin devamında Panslavist komitelerinin ne bir Slav devleti kurulmasını ne de Sırbistan'ın, Bosna'nın ve Bulgarların bağımsız bir devlet teşkil etmelerini istemediklerini, güçlü bir devletin idaresinde bulunmak istediklerini ifade etmiştir (Sabah, 1292: 1).

Ancak 9 Ağustos 1876'da Aleksinaç Muharebesi'nde Osmanlı Devleti'nin galip gelmesi, Sırb'larda ciddi bir hezimet korkusuna yol açmıştır. Bu yüzden Karadağ'ın desteğini alarak girişimlerde bulunmuşlar ve böylelikle savaşa ara verilmesini istemişlerdir. Osmanlı Devleti ise;

- Sırp Bey'inin İstanbul'a gelerek Padişaha yüz sürmesi,

- 1283 Fermân-ı Âli ile yalnız nezâreti Sırp Bey'ine bırakılan ve tasarrufu metbu' devletin elinde bulunan dört kal'eye eskisi gibi Osmanlı 'askeri konulması,

- Millet 'askerinin lâğvı ile Sırbistan'da asâyîşin bekâsına kâfil olacak 'askerin 10 bini aşmaması,

- 1249 Fermânı gereğince imtiyâz hattı yakınlarında bulunan topraklar ahâlisinden Sırbistan'a göç edenlerin yurtlarına îâdesi ve muhârebeden önce mevcûd olan kal'elerden başka diğer istihkâmın kâmil tahrîb edilmesi,

- Sırbistan, tâ'yîn olunacak tazminâtı vermezse, bu paranın, emâretin yıllık vergisine zam olunması,

- Hükûmetin, ya kendi me'mûrları veyâ bir Osmanlı kumpanyası ma'rifetiyle işletebilmek üzere, Niş ile Belgrad arasında bir demir yolu inşâsı (Sabah, 1292: 1) şartlarını ileri sürerek bu şartların kabulü halinde bir ateşkesin sağlanacağı karşılığını vermiştir. Bu şartlara bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin, bölgede ortaya çıkan bu tarz asayîşsizlik olaylarının bir kez daha ortaya çıkmasını kesin bir şekilde engellemek düşüncesini taşıdığı görülmektedir (Baykal, 1948: 53). Meselenin Osmanlı lehine döndüğü bir sırada, İngiltere'nin Şark Meselesi etrafında konuya yaklaşarak diğer devletlere gönderdiği barış şartlarını Babıâli'ye iletmiştir. İngiltere'nin başlıca maksadı ise kendi haklarını korumak olduğu Lord Derby'nin Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada açıkça belirtmiştir (Sabah, 1292: 1). İngiltere'nin barış teklifinde Bosna-Hersek'e idarî muhtariyet verilmesi de vardı. Ancak bu teklif Babıâli tarafından kabul edilmemiş, meselenin tarafsız bir konferansta görüşülmesi ve karara bağlanması şartını ortaya koymuştur. Meselenin karara bağlanması için toplanan İstanbul (Tersane) Konferansı, Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşmiş, Osmanlı Devleti'ni ise Safvet Paşa temsil etmiştir (Celaleddin, 1983: 192-200). Bu konferansta Sırbistan ile barış imzalanması ve Karadağ ile kararlaştırılan ateşkesin uzatılmasına karar verilmiştir. İngiltere, Rusya'nın askerini dağıtması şartıyla (Vakit, 1293: 1) İstanbul Konferansı'ndan alınan ve 31 Mart 1877'de Londra Protokolü adıyla ortaya çıkan ortak metni imzalamıştır (Çakmak, 2010: 111). Protokolü imzalayan Rusya, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya ve İngiltere Sırbistan ile yapılan barışı tanıdıklarından sonra, Osmanlı ordusunun sadece güvenliği sağlayacakların görevde kalması, kalanının ise silahsızlandırılmasının gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yeni karar ise Londra protokolünün hükümsüz kalacağına dair tehdit cümlesi ile etkili bir şekilde sokmaya çalışıldığını göstermektedir. Babıâli'nin bu protokole sıcak bakmadığı da biliniyor¹². Bu yüzden de Meclis-i Vükela Londra Protokolü'nün reddine karar vermiştir. 12 Nisan 1877 tarihinde de bu kararı diğer devletlere açıklamıştır (Vakit, 1293: 1). Bu son karar ise Osmanlı-Rus Savaşı'nın siyâsî zemini ve bahanesini oluşturmuştur (Kara, 1983b: 39-40; Celaleddin, 1983: 283). Bunun üzerine Prens Gorçakof'da, 19 Nisan 1877'de Babıâli'ye karşı harp kararını bir beyanname ile Avrupalı devletlere bildirmiştir (Armaoğlu, 1997: 516). Bu savaşta mevzi bazı başarılar elde etse de savaş, Osmanlı Devleti için oldukça sorunlu bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Rus ordularının Edirne'ye kadar inmeleri ve Kars'ı işgal etmeleri, Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları bu sorunlu sürecin içeriğini oluşturmaktadır. Ayastefanos Antlaşması'yla birlikte Bosna-Hersek Rusya ve Avusturya'nın ortak idaresine bırakılmıştır. Bu paylaşımın Avusturya'nın hoşuna gitmemesi yeni diplomatik girişimlere sebep olmuştur. Avusturya, Bosna-Hersek'in kendisine bırakılmaması nedeniyle Şark Meselesi'nin çözümü için Milletlerarası yeni bir konferansın toplanmasını talep etmiştir (Kara, 1983b: 87; Armaoğlu: 521; Uçarol, 1976: 266). Bismarck'ın girişimleri ve davetiyle büyük devletler ve Osmanlı Devleti, 13 Haziran 1878'de Berlin'de bir araya geldiler. Bismarck'ın başkanlığında toplanan kongrede (Uçarol, 1976: 271) yeni bir antlaşma metni ortaya çıkarmıştır. Osmanlı temsilcilerinin kongrede Sırbistan ve Karadağ'ın asileri teşvik etmesini ve onlara yardımda bulunmamasını gündeme getirmişse de dikkate alınmamıştır (Sabah, 1292: 1). Böylece isyanın

¹² Babıâli'nin sıcak bakmama sebepleri ise güçlüdür: "İstanbul (Tersane) Konferansı'nda varılan kararlar şunlardır: Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları, Bosna'dan yapılacak bazı toprak düzenlemeleri dışında, eskisi gibi kalacak; Bosna ve Hersek eyaletleri, sultanın Avrupa devletlerinin düşüncesini ve onayını aldıktan sonra atanacak bir vali tarafından yönetilmek üzere birleştirilecek; Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne inmesinden vazgeçilecek, ancak burası sultan tarafından ömür boyu atanacak bir Hıristiyan valinin yönetimine verilecektir. Yeni yönetim düzenleninceye kadar, Bulgaristan Rus askerî işgali altında kalacaktır" (Ülman, 1985: 282).

uluslararası bir nitelik kazanması yolunda ilk adımlar istenilmeden de atılmıştır (Baltalı, 1988: 205). Buna göre, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları tanınmıştır (Karal, 1983b: 76). Antlaşmanın;

“yirmi beşinci maddesi ile Hersek ve Bosna Avusturya idaresine bırakılacak, Yenipazar'da ise Osmanlı Devleti'nin idaresi altında olmakla birlikte burada da sadece Avusturya'nın karakol bulundurma hakkı olacaktır” (Tercüman-ı Hakikat, 1294: 1).

Berlin Antlaşması'na dayanarak Bosna-Hersek'i işgal etmiştir. Osmanlı Devleti ise 21 Nisan 1879 tarihinde imzaladığı İstanbul Antlaşması ile Buradaki egemenliğinin çok büyük bir kısmını kaybetmiştir (Otukfalay, 2019: 41).

Namık Sinan Turan'ın Berlin Antlaşması'yla ilgili şu sözleri, Bosna-Hersek başta olmak üzere pek çok konuda Osmanlı Devleti için sınırları keskin bir parçalanmayı ifade ediyordu:

“Berlin Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu önemli bir Avrupalı güç olmaktan çıkmış, ardında rekabetleri barut fıçısını andıran küçük Balkan devletlerinden oluşan bir bataklık bırakmıştı. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ artık ya bağımsız ya da adına bağımsız denecek kadar özerk devletlerdi. Bosna ve Hersek, Osmanlılarca geçici olduğu sanılan Avusturya işgali altında bulunuyordu. Osmanlıların Avrupa'da yalnızca Balkanların güneyinden Karadeniz'den Adriyatik Denizi'ne uzanan, Makedonya, Trakya, Teselya ve Arnavutluk'u kapsayan toprakları kalmıştı” (Turan, 2014: 437-438).

1875 Hersek İsyanı da, büyük devletlerin Berlin Kongresi'nde aldıkları kararlar ve yazılan antlaşma metni ile amaçlanan sonuçlara erişmiştir. Böylelikle Bosna-Hersek'in Osmanlı egemenliğinden çıkma sürecinin ilk büyük ve etkili bir aşama geçilmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu askerî tedbirler ve beraberinde devreye soktuğu diplomasi, Bosna-Hersek Meselesi'ne dair kalıcı çözüm bulmak bir yana, bölgedeki egemenlik alanlarının biraz daha daralmasının önüne geçmeye yetmemiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin bir parçası olarak bu mesele de devletin aleyhinde bir görünüm arz eder bir şekilde kalmıştır. 1908 bunalımı ise I. Dünya Savaşı'na gidişte önemli duraklardan biri ve bir anlamda I. Dünya Savaşı'nın provası olarak değerlendirilmiştir. Bu süreci etkileyen iç ve dış olmak üzere birçok alt süreçleri olmuştur. 1908 Bosna-Hersek Buhranı, bu alt süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır¹³.

Sonuç

Basın tarihi, tarihçiler açısından değerli birer belge niteliğindedir ve tarihçi için önemli bir kaynaktır. Basın metnlerinin arşivlik birer kaynak oldukları kabul edilebilir ve bunun da basın-tarih ilişkisi doğal bir ilişki biçimine işaret edebilir. Meseleyi Osmanlı basını açısından ele aldığımızda, durum bundan farklı değildir. 1875 Hersek İsyanı, özelinde de bahsettiğimiz tarih-basın ilişkisine dair önemli bir örnek söz konusudur. Bu önemi, şüphesiz, basının, kamuoyunun tepkilerine dair en gerçekçi görünümünü sütunlarına yansıtmasında saklıdır. Dolayısıyla belgelerin değinmediği birçok konuda verilere ulaşılabılır. 1875 Hersek İsyanı örneğinde basın aracılığıyla kamuoyunun bakışına, devletin bu konudaki yaklaşımlarına tepkisini ya da Batılı devletlerin meseleye müdahale ediş biçimine dair kamuoyunun yaklaşımını basın yoluyla görebilmekteyiz. Bu yüzden basın, belgelere yansımayan birçok konuda bize veriler sağlar; basının önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görece olarak, rakiplerine oranla ciddi bir güç aşınması yaşamış ve bu, Osmanlı devlet sisteminin birçok alanına yansımıştır. Başta somut müşahedelerin sonucunda askerî anlamda önemli sorunların yaşandığı görülmektedir. Askerî alanda yaşanan sorunlar, devlet sisteminin içinde bir sonuç olarak ortaya çıkan ve devlet mekanizmasının bütününe yansıyan zincirleme bir etki silsilesinin doğal bir çıktısı olarak tezahür etmiştir. Bundan dolayı,

¹³ “1908 tarihli Bosna-Hersek bunalımı, 1914 bombasını hazırlayan çatışmaların en önemlisidir ve tarihte bu olay, I. Dünya Savaşı'nın “provası” olarak değerlendirilebilir. Bu bunalımın temelinde iki öge yatmaktadır: (i) Avusturya'nın, 1878 Berlin antlaşması ile işgal ve yönetimini eline geçirdiği bu bölgeyi resmen ilhak etmek istemesi ve (ii) 1904-1905 savaşında Japonya'ya yenilen Rusya'nın dikkat ve enerjisini yeniden Yakındoğu'ya çevirerek, Boğazlar yoluyla açık denizlere çıkmak istemesi” (Sander, 2015: 264).

bahsedilen 18. yüzyılın ikinci yarısı bu sorunların seri bir şekilde hissedildiği bir sürecin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu güç aşınması ise devletin dış etkilere daha açıkla gelmesi ve bu etkilerin birer tehdit şeklini alması ile sonuçlanmaktadır. 19. yüzyılın başından itibaren de devletin bütünlüğüne yönelik tehdit yaratan bu güç aşınması, daha büyük sorunların ortaya çıkmasında da güçlü bir zemin oluşturmuştur. Meseleyi Balkanlar üzerinden değerlendirdiğimizde, buna dair çok sayıda örnek söz konusu olmaktadır. Bu güç aşınmasının en önemli sonuçlarından biri devlet otoritesi ve yönetim sistemindeki tıkanmalardır. Bu tıkanmalar, yönetimde suiistimal ve vergi sorunları gibi tebaanın durumunu zora sokan sonuçlar doğurmuştur. Bu da tebaada rahatsızlık oluşturmuş ve tepkisel ve mevzi isyan hareketleri görülmüştür. Devletin meseleye kesin çözüm getirememesi ise hem isyan hareketlerini büyütmüş hem de yeni sorunlara sebep olmuştur. 1875'te Hersek Nevesin'de başlayan isyan, başlangıçta mültezimlerin suiistimleri sonucunda, vergi adaletsizliği ve çiftçilerin şartlarında bozulma gibi sorunlara tepki olarak çıkmıştı. Bahsedilen sorunlara çözüm bulunamaması nedeniyle toplumsal huzursuzlukların yansımaları çok farklı bir mahiyet alarak dış müdahalenin bir alanı, Şark Meselesi'nin bir uzantısı haline gelmiştir. Bunda Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan kavram ve düşünce yapılarının önemli etkisi olmuştur. Milliyetçilik akımı, bu yeni kavram ve düşünce yapılarından biri olarak Balkanlarda ideolojik alan bulmuş ve Balkan kavimleri üzerinde, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkin bir şekilde kendini göstermiştir.

Balkanlarda isyan hareketlerinin, gazetelere yansıyanlardan görüldüğüne göre, mültezim ve yerel idareci kadroların suiistimallerinin önemli neden olarak belirdiği, bizatihi asilerin söylediklerinden anlaşılmaktadır. Asiler ile yapılan birçok çarpışmada da, Osmanlı güvenlik kuvvetlerinin başarılı olması, isyanın neticelerine yansımamıştır. Osmanlı Devleti'nin durum karşısında Sırbistan ve Karadağ'ın eşkiyaya yapılan yardımların durdurulmasını teklif etmesiyle meselenin Avrupalı Devletler tarafından lehlerine olacak şekilde ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Sorunun diplomatik alanda masaya yatırılması sonunda Bosna-Hersek'te amaçlarına uygun kararların çıkmaması devletlerin tekrar silaha sarılmalarına neden olmuştur. Dış etkenlerin isyanlara müdahalesi, isyana bambaşka bir mahiyet kazandırmış ve devletin parçalanma sürecinin bir parçası haline getirmiştir. 1875 Hersek İsyanı da bu minvalde değerlendirilebilir. İsyanın, görünür sebeplerine dair kesin çözümler getirilememesi, uluslararası siyasette problemin mahiyetinin değiştirmesine zemin hazırlamıştır. Sırbistan ve Karadağ'ın isyan hareketlerine destek sağlamasının yanında Osmanlı Devleti'nin isyana müdahalede geç kalması, iç mesele olan bu sorunun kısa sürede Avrupalı büyük güçlerin ve Rusya'nın soruna müdahali olmasına sebep olmuştur. Bu da Hersek İsyanı'nın yeni sorunlara ve çatışmalara zemin hazırlamıştır. İsyanın Sırbistan-Karadağ-Osmanlı Savaşı'na arkasından da Osmanlı Rus Harbi'ne (93 Harbi) sebep olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 93 Harbi Balkanlardaki statülerin ciddi değişikliklere sebep olacak ve Balkanların Osmanlı egemenliğinden çıkmasının siyasî zemini; Aysatefanos ve Berlin Antlaşmaları da hukukî zemini oluşturmuştur. Bunların diğer bir sonucu da Osmanlı Devleti'nin sınırları çok daralmış filli egemenliğine dair tehditlerin üst seviye çıkmasıdır. Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki yayılma siyasetinin arkasında, yine bu savaşlar ve sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının yarattığı etki bulunmaktadır. 1878 yılından itibaren Balkanların parça parça Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması yine sözü edilen sürecin büyük bir paya sahip olduğunu ifade edebilir.

Görüldüğü gibi 1875 Hersek İsyanı, bir iç mesele, bölgesel çapta çıkan isyan hareketi olarak ortaya çıkmıştı. Ancak Osmanlı idaresinde yaşanan suiistimler nedeniyle geniş bir isyan hareketi, dış teşvik ve müdahalelerinin sonucu olarak da uluslararası bir mesele ve Şark Meselesi'nin bir uzantısı şekline dönüşerek de devletin parçalanma sürecinin bir parçası olmuştur. Nihayetinde, Bosna-Hersek'in 1908'de Avusturya-Macaristan'ın işgali ve sonunda imzalanan antlaşma ile 415 yıllık Osmanlı idaresi son bulmuştur.

KAYNAKÇA

a. Gazeteler

Basiret Gazetesi (1 Kanunusani 1291; Basiret, 10 Temmuz 1291; Basiret, 13 Temmuz 1291; Basiret, 16 Ağustos 1291; Basiret, 18 Ağustos 1291; Basiret, 18 Teşrinisani 1291; Basiret, 19 Ağustos 1291; Basiret, 23 Ağustos 1291; Basiret, 23 Temmuz 1291; Basiret, 27 Ağustos 1291; Basiret, 28 Ağustos 1291; Basiret, 30 Ağustos 1291; Basiret, 5 Eylül 1291)

Ceride-i Havadis, 24 Temmuz 1291.

İstikbal Gazetesi (11 Ağustos 1291; İstikbal, 11 Haziran 1292.

Sabah Gazetes (1 Nisan 1292; Sabah, 12 Teşrinievvel 1292; Sabah, 22 Nisan 1292; Sabah, 24 Nisan 1292; Sabah, 27 Şubat 1291; Sabah, 5 Temmuz 1292; Sabah, 8 Eylül 1292)

Tercüman-ı Hakikat, 6 Temmuz 1294.

Vakit Gazetesi (10 Temmuz 1291; Vakit, 11 Temmuz 1291; Vakit, 20 Mart 1293; Vakit, 23 Temmuz 1292; Vakit, 24 Mart 1293; Vakit, 28 Temmuz 1292; Vakit, 29 Mayıs 1292; Vakit, 9 Temmuz 1291)

b. Telif Eserler

Akgündüz M. (2003). "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVIII., Sayfa: 111-130.

Anderson, M. S. *Doğu Sorunu -1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme-*, (Çeviren: İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aydın, M. (2002). *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri (Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar, 1875-1876)*, Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Aydın, M. (2005). "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'ında Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Bellekten*, Sayı. 256, Cilt. LXIX, Aralık.

Baltalı, K. (1988). "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Bellekten*, C. LI, S. 199-201, Ankara.

Baykal, B. S. (1948). "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt. VI, Sayı. 4, Eylül.

Bora, T. (2018). *Yeni Dünya Düzenin Av Sahası/Bosna Hersek*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bosna Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), (1992). Ankara: Yayın Nu: 7. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Celaledin, M. (1983). *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihî Hakikatların Aynası*, Cilt. I, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi.

Cevdet, A. (1991). *Tezâkir 40*, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çakmak, Z. (1996). *1875 Hersek İsyanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Çavuşeviç, R. (1994). *Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1*, İstanbul: Özyılmaz Matbaası.

Çolak, M. (2011). "Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1875-1878)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 1.

Djurdjev, B. (1992). "Bosna-Hersek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 6, İstanbul.

Gölen Z., (2002). "Yenileşme Çağında Boşnaklar", *Türkler*, Cilt: 14., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Gölen, Z. (2010). *Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gölen, Z. (2013). "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt. 1, Ankara: Akçay Yayınları.

Hocaoğlu, M. (1998). *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, İstanbul: Kamer Yayınları.

- İnalçık, H. (2005). "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi 3*, Prizren.
- Jelavich B. (2015). *Balkan Tarihi 1 -18. ve 19. Yüzyıllar-*, (4. Baskı), İstanbul: Küre Yayınları.
- Kara, H. (2019). "Mehmet Emin Âli Paşa ve Dış Politika Anlayışı", *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983a). *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (1983b). *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaman, M. L. (1992). "Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekliiler", *Bosna-Hersek*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Karatay, O. (2013). "Ortaçağ Bosna Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt. 1, Ankara: Akçay Yayınları.
- Kızılkaya O. (2019). "93 Harbinde Diplomatik Faaliyetler", *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Otukfalay, B. (2019). *Bosna-Hersek'in (1908) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İlhakının Osmanlı Basınındaki Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Palairret, M, (2000). *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, İstanbul 2000: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- Sander, O. (2015). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, (9. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Savrun, E. (2016). "Balkan Milliyetçilikleri Bağlamında Sırp, Yunan ve Bulgar Milliyetçiliklerinin Karşılaştırılması", *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Studies / Avrasya Çalışmaları*, Volume: 4.
- Sedes, H. (1946). *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları- 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasî Olaylar*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.
- Tekinsoy, Y. E. (2015). *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Tekinsoy, Y. E. (2016). "Balkan Savaşları'nda Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Cilt: 2., (Editör Osman Köse), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tekinsoy, Y. E. (2018). "Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2.
- Turan, N. S. (2014). *İmparatorluk ve Diplomasi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uçarol, R. (1979). *Siyasi Tarih*, Ankara: Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü.
- Ülman, H. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yararcan, T. (1992). "Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyanlar ve Sebepleri", *Bosna-Hersek*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.